

С.О. Коваленко

СУТНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОПЕРАЦІЙ З КАПІТАЛОМ

Теорія капіталу, – відзначає лауреат Нобелівської премії П. Самуельсон, – є одним з найскладніших розділів економічної теорії¹. Складність категорії “капітал” впливає на розкриття сутності інших форм капіталу, у тому числі й операцій з капіталом. За останні роки питома вага надходжень коштів до бюджету від операцій з капіталом має сталу тенденцію до зростання, і тому такі операції потребують фундаментальних досліджень науковців і практиків.

Капітал – одне з найбільш фундаментальних і складних понять сучасної економічної науки. Його сутність досліджується впродовж багатьох століть.

Сьогодні термін “капітал” є неоднозначним. Дотепер майже немає наукових праць, в яких містилося б комплексне дослідження економічної сутності капіталу, у тому числі операцій з капіталом, проблем його формування та ролі в управлінні надходженнями до бюджету. Однак значення економічної категорії “капітал” дедалі зростає як наслідок активного розвитку підприємництва в Україні. Ефективність використання капіталу визначає перспективи розвитку економіки країни. Важливо, щоб при дослідженні сутності та ролі капіталу у формуванні доходів бюджету враховувалися всі поточні і перспективні завдання, що вирішуються в економічній системі держави (її конкурентоспроможність, фінансова стійкість та ін.).

Мета нашої праці – обґрунтувати економічну сутність капіталу і сформулювати визначення цього поняття для дослідження практичних аспектів його функціонування як одного з джерел формування доходів бюджету. Вперше термін “капітал” був введений Аристотелем у IV ст. до н. е. Сутність капіталу він розглядав з двох боків: з одного боку, Аристотель пов’язував капітал з майном, з володінням; а з іншого, – з майстерністю забезпечувати достаток, або з діяльністю, спрямованою на отримання прибутку на зароблені вкладення. У подальшому вчені розглядали капітал як сукупність засобів виробництва, що приносять дохід власнику цих засобів; як запас, що використовується для господарських потреб і приносить дохід; як сукупність речей, без яких виробництво не могло здійснюватися, але які є безплатними ресурсами природи.

К. Маркс розглядав капітал з трьох боків: як вартість, що приносить додаткову вартість; як самозростаючу вартість і як економічні відносини. Він зауважував, що з часом капітал дедалі більше перетворюється у річ, яка володіє фіктивним життям і самостійністю. У “Капіталі” К. Маркс визначає, що капітал – це мертвий труд, який як вампір оживає тільки тоді, коли вбирає в себе живий труд, і живе тим повніше, чим більше живого труда він поглинає².

З перелічених визначень можна констатувати, що капітал пов’язується з речовою формою і не враховує грошового капіталу, який не можна отожднювати із засобами виробництва і який призначається для забезпечення безперервності руху капіталу у сферах виробництва і обігу.

Дещо інший підхід до розкриття капіталу групи науковців, які розглядають капітал як виробничий ресурс тривалого користування, тобто як будь-які створені блага, що використовуються у виробництві інших благ³. В. Ригр називає капітал продуктивним, оскільки він належить до області політичної економії не як предмет економічного виробництва, а як корисне знаряддя, результатом якого є матеріальні цінності⁴. Ю.М. Воробйов визначає капітал як сукупність фінансових ресурсів суб'єкта господарювання, які використовуються у господарському обігу для отримання різноманітних доходів і надходжень⁵.

Сьогодні, незважаючи на наукові розробки в економічній сфері, триває пошук оптимального визначення суті капіталу. Економісти виділяють і розглядають різні види і форми капіталу. Так, О. Батура і Т. Корягіна визначають і аналізують капітал як результат корпоративного підприємництва, поділяючи його на реальний і фіктивний. Рух реального капіталу пов'язаний з інвестиційною функцією та отриманням прибутку, а рух фіктивного капіталу – з процесами розподілу та перерозподілу корпоративної власності і прав. Тобто реальний капітал корпорації представлений майном підприємства, а фіктивний – акціями корпорацій⁶.

О. Кендюхов виділяє інтелектуальний капітал як найважливіший економічний ресурс і виводить таке визначення: “Інтелектуальний капітал – це здатні створювати нову вартість інтелектуальні ресурси підприємства, представлені людським і машинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, створеними самостійно або залученими як засоби створення нової вартості”⁷.

Дослідженню економічної сутності фінансового капіталу присвячені праці українських вчених. Л.М. Алексеєнко трактує поняття “фінансовий капітал” як грошові ресурси та виражена у грошовій формі частка матеріальних, нематеріальних і фінансових активів, що накопичуються (акумулюються) суб'єктами фінансової діяльності з різних джерел для забезпечення економічних умов здійснення підприємницької діяльності з метою отримання прибутку. Проте на макроекономічному рівні фінансовий капітал консолідується у процесі складної системи взаємозв'язків держави, промислово-виробничих структур і фінансових установ з метою забезпечення доступності, швидкості обігу й зручності у його використанні та отримання прибутку⁸.

Якщо розглянути економічну сутність капіталу на мікроекономічному рівні, то капітал являє собою вартісну оцінку майна і коштів підприємця, які він може використати на господарські потреби. Функціонування капіталу на мікроекономічному рівні характеризується процесом його індивідуального кругообігу. На кожний даний момент для капіталу, що функціонує в тій чи іншій сфері виробництва, характерне певне співвідношення його функціональних форм. Обсяг капіталу підприємства визначається величиною виробничого капіталу. Чим триваліший процес виробництва продукції, тим більшим має бути виробничий капітал. Саме виробничий капітал створює більшу вартість, і тому значна його частина фіксується у

грошовій формі. Тому виробничий капітал виступає основним фактором, що впливає на розмір капіталу підприємства.

Капітал як бухгалтерське поняття можна розглянути відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 № 87. Власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань. Тобто поняття бухгалтерського капіталу нагадує поняття чистого прибутку, який залишається після сплати всіх податків та зобов’язань. Однак прибуток, що підлягає оподаткуванню, визначається згідно із Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22.05.1997 № 283 через зменшення суми валових доходів, тобто доходів підприємства, отриманих у будь-якій формі від всіх видів діяльності як на території України, так і за її межами, на суму валових витрат виробництва і обігу, тобто будь-яких витрат у різних формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів, робіт, послуг, які придбаваються таким підприємством для їх подальшого використання у власній господарській діяльності, та на суму амортизаційних відрахувань звітного періоду.

Аналізуючи наявні визначення сутності капіталу, можна трактувати, що вони є неоднозначними. Однак з погляду на уже сформовані в економічній літературі визначення економічної сутності капіталу та форми його вияву слід зауважити, що трактування цього поняття не у повному обсязі розкриває його властивості на сучасному етапі розвитку суспільства з урахуванням макро- і мікроекономічного рівнів.

Отже, на нашу думку, капітал – це фінансові ресурси і активи, здатні створювати нову вартість в результаті їх використання у процесі взаємозв’язків держави, промислово-виробничих структур і фінансових установ, що знаходить підтвердження при здійсненні операцій з капіталом.

Отримання доходів бюджету від операції з капіталом не має відчутного фіскального значення як окремих видів податків і зборів. Динаміку надходжень до бюджету від операцій з капіталом наведено у таблиці.

З таблиці видно, що доходи зведеного бюджету від операцій з капіталом у 2004 р. порівняно з попередніми роками збільшуються і становлять 2,8 % загальної кількості доходів. Отже, надходженням від операцій з капіталом притаманний еквівалентний характер взаємовідносин їх платників та держави. Доходи від державного майна та інших операцій з капіталом можуть надходити на постійній основі, а можуть і одноразово – як доходи від приватизації.

Проаналізуємо основні макроекономічні показники за 2004 р.: фінансування держбюджету склало 10,2 млрд грн, що становить 137,7 % до затверджених показників на 2004 р., або на 2,8 млрд грн більше, в тому числі по загальному фонду, відповідно, 151,1 %, або на 3,5 млрд грн більше. Зазначене пояснюється насамперед перевиконанням врахованого у Законі України “Про Державний бюджет на 2004 рік” плану надходжень коштів від приватизації держмайна на 4,2 млрд грн.

Таблиця
Доходи бюджету від операцій з капіталом

Показники	2002			2003			2004					
	зведений		% до доходів	зведений		% до доходів	державний		% до доходів	зведений		% до доходів
	млн грн	млн грн		млн грн	млн грн		млн грн	млн грн		млн грн		
Всього доходів	61954,3	42525,0	75285,8	52708,4	91529,4	45939,6	91529,4	45939,6	248,8	248,8	0,5	
Доходи від операцій з капіталом	1101,2	484,5	1788,2	763,3	2534,0	248,8	2534,0	248,8	2,8	248,8	0,5	
у тому числі:												
— надходження від продажу основного капіталу	537,2	57,6	760,2	48,7	1123,6	23,1	1123,6	23,1	1,2	23,1	0,1	
— надходження від реалізації державних запасів товарів	413,1	—	679,7	—	726,0	188,6	726,0	188,6	0,8	188,6	0,4	
— надходження від продажу землі і нематеріальних активів	150,8	13,7	348,2	34,8	684,4	37,0	684,4	37,0	0,7	37,0	0,1	

Джерело: Міністерство фінансів України.

Однак через відсутність Державної програми приватизації на 2004 р. затвердження переліку об'єктів приватизації відбувався безсистемний вибір відповідних об'єктів та були допущені зловживання у процесі проведення приватизації. Ця ситуація унеможливила реальну оцінку обсягів надходжень до державного бюджету коштів від приватизації такого майна ⁹.

Аналізуючи надходження до бюджету від приватизації власності за останні роки, можна простежити тенденцію до збільшення сум реальних надходжень від приватизації над запланованими, однак у поточному році планові показники поки ще недосяжні, причиною цього можна вважати посилення контролю за процесом здійснення приватизації та виконанням договірних зобов'язань покупцями об'єктів державної власності. Динаміка надходжень до бюджету від приватизації власності зображена на рисунку:

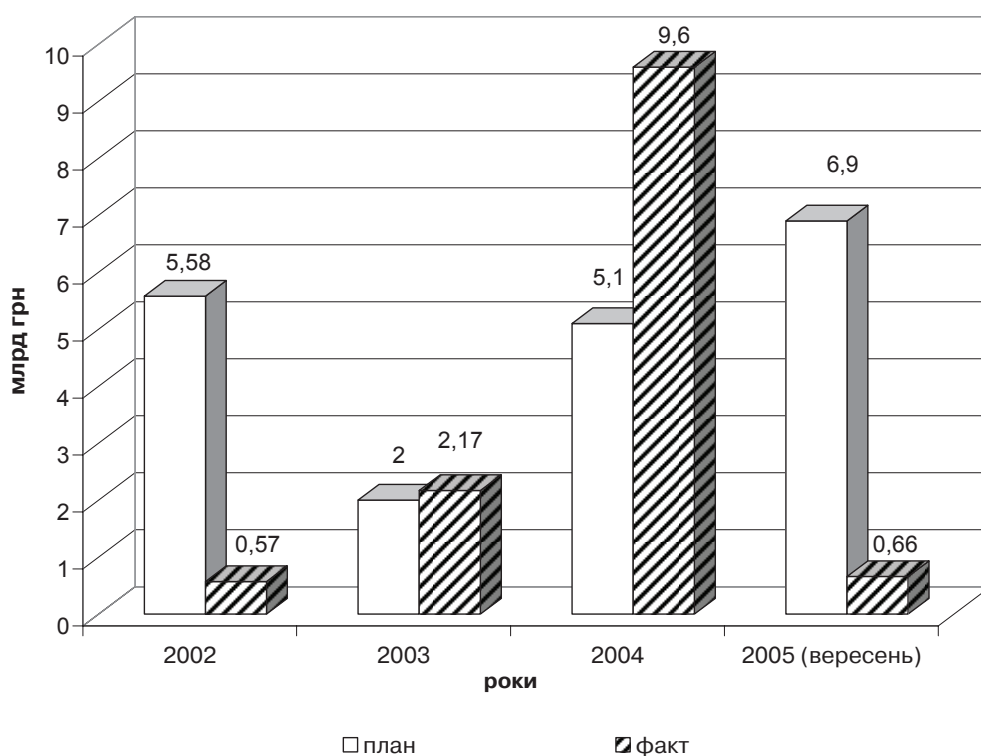

Рисунок. Надходження до Державного бюджету України від приватизації

Зауважимо, що функціонування капіталу та сучасні підходи до філософії бізнесу потребують створення сприятливих умов для реалізації політики формування бюджетних надходжень від операцій з капіталом. Ефективність такого процесу залежить від оптимізації залучення та зацікавлення суб'єктів господарювання у сфері відтворення та розширення поняття та економічного призначення капіталу. Тому проблеми дослідження капіталу як складної економічної категорії потребують розгляду з урахуванням умов

виникнення такого поняття та перспектив його розвитку як одного з джерел формування доходів бюджету.

¹ *Самуельсон П.* – Економіка. – Львів: Світ, 1993. – С. 437.

² *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. – Т.1. – Кн.1. Процесс производства капитала. – М.: Политиздат, 1983. – С. 244.

³ *Долан Э. Дж., Линдсей Д.* Микроэкономика / Пер. с англ. В. Лукашевича и др. – СПб., 1994. – 448 с.

⁴ *Ригр В.* О капитале и труде невещественном и их значении и положении в политической экономии / Пер. с чеш. Д. Щеглова. – СПб.: Типография д-ра М. Хана, 1868.

⁵ *Воробьев Ю. Н.* Капитал предпринимательских структур в системе финансового менеджмента. – Симферополь: Таврия, 2000.

⁶ *Батура О., Корягіна Т.* Корпоративний капітал в умовах становлення і розвитку ринкових відносин // Економіка України. – № 10. – 2004. – С. 50.

⁷ *Кендюхов О.* Сутність і зміст організаційно-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом підприємства // Економіка України. – № 2. – 2004. – С. 33.

⁸ *Алексеев Л. М.* Фінансовий капітал в економічній системі держави // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 7–12.

⁹ *Звіт* про виконання Закону України “Про Державний бюджет на 2004 рік” // Голос України. – 2005. – № 119 (3619).